

**Հ Հ Գ Ի Տ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Ր Ի Ա 2 Գ Ա Յ Ի Ն Ա Կ Ա Դ Ե Մ Ի Ա
Ա Ր Ե Վ Ե Լ Ա Գ Ի Տ Ո Ի Թ Յ Ա Ն Ի Ն Ս Տ Ի Տ Ո Ի Տ**

Հ Ա Կ Ո Ք Յ Ա Ն Տ Ա Թ Ե Վ Ի Կ Վ Ա Ս Ա Կ Ի

**Ս Ո Ի Լ Թ Ա Ն Ա Ք Դ Ո Ի Լ Հ Ա Մ Ի Դ Ո Ի Բ Ե Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն
Կ Ե Ր Պ Ա Ր Ի**

**Ա Ր Տ Ա Յ Ո Լ Ո Ի Մ Ը Թ Ո Ի Բ Ե Ա Կ Ա Ն Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ր Ո Ի Թ Յ Ա Ն
Մ Ե Ջ**

(XXԴ. ՈՔԱՌՈՐԴ -XXIԴ. ՍԿԻԶԲ)

Է . 00. 05 «Պատմա գր ու թ յ ու ն ,
աղբյ ու ը ր ա գ ի տ ու թ յ ու ն » մ ա ս ն ա գ ի տ ու թ յ ա մ բ
պատմակ ան գ ի տ ու թ յ ու ն ն եր ի թ ե կ ն ա ծ ու ի
գ ի տակ ան ա ս տի ճ ան ի հ ա յ ց մ ան ա տե ն ա խո ս ու թ յ ան

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

Ե Ր Ա Ա Ն - 2024

Ա տե ն ա խո ս ու թ յ ան թ ե մ ան հ ա ս տ ա տ վ ե լ Է Ե Ր Ա Ա Ն Ի
պ ե տ ա կ ան հ ա մ ա լ ս ա ր ան ու մ :

Գիտական ղեկավար՝

պ. գ. դ.,

պրոֆեսոր

Մելքոնյան Ռուբեն Յովհաննեսի

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

պ. գ. դ., պրոֆեսոր

Մարուքյան Արմեն Յուլի

պ. գ. թ.

Գևորգյան Արշակ Արթուրի

Առաջատար կազմակերպություն՝

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական

մանկավարժական համալսարան

Ատենախոսություն հրապարակային պաշտպանությունը կայանալու է 2024թ. մայիսի 15-ին, ժամը 14:00-ին, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում գործող ԲԿԳԿ-ի Համաշխարհային պատմության 006 մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 0019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող., 24/4):

Ատենախոսությունը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրը առաքված է 2024թ. ապրիլի 9-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝ **պ. գ. թ., դոցենտ Ա. Փաշայան**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲԵՆՈՒԹԱԳԻՐ Ը

Թեմայի արդիականությունը: Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական տիրույթում իսլամի և իսլամականության դերի շեշտակի աճի, օսմանյան նոստալգիայի, աթաթյուրքյան սկզբունքներից և առաջնահերթություններին հենացման տեսանկյունից ուղղված մեկն է պետական ամենաբարձր մակարդակով օսմանյան 34-րդ սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի (1876-1908թթ.) անձինը քաղաքական կերպարի ընդգծված իդեալականացումը, նրա գործունեության և վարած քաղաքականության գովաբանումը, որը հաճախ գնագործվում է Թուրքիայի նախագահ Ռեջեփ Թայյիփ Էրդոհանի կերպարի հետ համեմատականներով: Օսմանյան կայսրությունից ժամանակակից Թուրքիա շարունակականությունը երևում է Աբդուլ Յամիդի դեմքի ուրվագծից դեպի Էրդոհանի դիմանկար ստվերային անցումներով գովազդային պաստառներում, որոնք կարելի է համարել պետական քարոզչամեքենայի հաջողված քայլ: Աբդուլ Յամիդը որպես օսմանյան վերջին ուժեղ առաջնորդ, ում գահընկեցությունը փակվեց օսմանյան բացարձակ միապետության էջը, XX դարի թուրքական պատմագրության մեջ ամենաուսումնասիրված, բայց միևնույն ժամանակ ամենահակասական կերպարներից է: Աբդուլ Յամիդ II-ի անձինը գործունեությանը տրված գնահատականներն այնքան տարբեր են և այնքան անմիջականորեն են կապված տվյալ պահին երկրում իշխող քաղաքական ուժի նախընտրություններին հետ, որ, նրա կերպարի

ն երկայ աց ման փոխակ երպու մն երին հետևելով ,
հնարավոր է հասկանալ թուրքական
հասարակության մեջ գերակա խոսուելյ թն երի ու
ընկալ ու մն երի վերածևավորման միտումն երը :

**Ուսումնասիրության նպատակը և
խնդիրները:** Ատենախոսության **նպատակն** է
հետազոտել Թուրքիայի Հանրապետության
հռչակուլ միջ հետո թուրքական պատմագրության
մեջ սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի
գործունեության ներկայացման ոճի և
շեշտադրումների փոխակ երպու մն երը՝
ճշգրտելով դրանց ժամանակագրական
բաժանումներն ու ցույց տալով այդ
փոխակ երպման կապակցվածությունը երկրում
ընթացող քաղաքական ու գաղափարախոսական
պայքարի ու խմորումների հետ, միևնույն
ժամանակ դիտարկել, որ, այլ խնդիրներ
նկատմամբ պատմաբանների ընկալ ու մն երի
փոփոխությունը հակառակ, Հայկական հարցի և
Հայոց ցեղասպանության թեմաների
վերաբերյալ թուրքական պատմագրության
ժխտողական քաղաքականությունը գրեթե
անփոփոխ հասել է մեր օրեր:

Այս նպատակն իրագործելու համար մեր
առջև դրել ենք հետևյալ **խնդիրները** .

- Ուսումնասիրել XX դ. II քառորդին և XXI դ. սկզբին
գրված թուրք պատմաբան -օսման ագետների
առավել կարևոր աշխատությունները:
- Զննության առնել անձամբ սուլթանի, նրա
ընտանիքի անդամների և մերձավորների
հուշագրությունները, քանի որ դրանցում
առկա տեղեկատվության տարաբնույթ

մեկնաբանումն է նաև դառնում պատմաբաններին
իրարամերժ դիրքորոշումներին պատճառ:

- Վերհանել թուրքական պատմագրության մեջ
սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի քաղաքական
կերպարին Էվոլյուցիայի
առանձնահատկությունները:
- Ներկայացնել տարբեր շրջափոխություն
թուրքական պատմագրության նկատմամբ
քաղաքական իշխանություններին որդեգրած
մոտեցումները և վերաբերմունքը:

Ատենախոսության ժամանակագրական

շրջանակները: Ատենախոսություններն ընդգրկում
է Թուրքիայի Յանրապետության գոյության
հարյուրամյակը (1923-2023): Այս ընտրությունը
պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ
Թուրքիան Կատակական պատվերով և
ուղղորդմամբ պաշտոնական պատմագիտության
ձևավորումը անմիջականորեն հաջորդել է
հանրապետության հռչակմանը և այդ առաջին
փուլից մինչև մերօրե Աբդուլ Յամիդի կերպարի
քննարկումը թեկուզև փոփոխվող
հարաբերակցության մեր հաստատուն տեղնունի
երկրի հասարակական-քաղաքական խոսույթում:

Ուսումնասիրության տեսամեթոդական

հիմքերը: Ատենախոսության համարկիրառել ենք
պատմահամեմատական մեթոդը: Աշխատանքում
համադրվել և համեմատական վերլուծության են
ենթարկվել տարբեր գաղափարական
կողմնորոշումներ ունեցող պատմաբաններին
կողմից առաջ քաշված թեզերի ու մոտեցումներին
տարբերությունները: Բովանդակային
վերլուծության հիման վրա ընդհանրացվել են
ժամանակագրական տարբեր փուլերում Աբդուլ

Համիդ II-ի քաղաքական կերպարի ներկայացման առանձնահատկությունները, ապա կատարվել է դրանց համեմատական համադրական վերլուծություն:

Ատենախոսության գիտական նորոլյթնուկիրառական նշանակությունը: XIX դարի վերջին երկու-երեք տասնամյակներում Օսմանյան կայսրությունում հակահայկականության կտրուկ աճը, որ դրսևորվեց առաջին զանգվածային կոտորածներով, կապված է Աբդուլ Համիդ II-ի անվան հետ, ուստի այս համատեքստում նրա գործունեությունն ու կերպարը հայպատմաբանների կողմից համակողմանիորեն ուսումնասիրված են: Աբդուլ Համիդի կերպարը նկալման փոխակերպումները և իշխանությունների կողմից օսմանյան անցյալի հերոսականացման, մերօրերում նաև Աթաթյունը դերի նվազեցման, այլընտրանքային հերոսի առաջ քաշման, նախագահ Էրդողանի կերպարի հետգոլգահեռմանն առնչվող խնդիրները, սակայն, համապարփակ գիտական ուսումնասիրության նյութ չեն դարձել թուրքական պատմագրության մեջ: Մինչդեռ նման հետազոտությունը կարևոր է թուրքական ներքին տիրույթում ընթացող զարգացումների վերլուծության և արտաքին քաղաքականության ուղենիշների հնարավոր փոփոխության կանխատեսման համար: Սրանք անուղղակիորեն կնպաստեն ոչ միայն թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականությունն ազդելի խորությունը պատկերացնելու, այլև Հայաստանի արտաքին ու անվտանգային քաղաքականության լրամշակման

հարցում: Աշխատության առանձին դրույթներ կարող են օգտակար լինել Օսմանյան կայսրության վերջին տասնամյակներին պատմությանը, թուրքական պատմագրության զարգացմանը վերաբերող հարցերով զբաղվող հետազոտողների համար: Բացի այդ, ատենախոսությանը նաև ամբողջությամբ կամ դրա առանձին դրույթները կարող են կիրառվել նաև ՀՀ բուհերի համապատասխան ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերում՝ Օսմանյան կայսրության պատմության, ժամանակակից Թուրքիայում գաղափարախոսական, պատմագիտական խնդիրներին վերաբերող դասընթացներում, ուսումնամեթոդական ձեռնարկների և դասագրքերի համապատասխան բաժիններում:

Ուսումնասիրության

Ֆորմալները: Ատենախոսությանը քննարկվել և հրապարակային պաշտպանության ետևաշխավորել էՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության ամբիոնը, իսկ դրա հիմնադրույթներն արտացոլված են հեղինակի՝ գիտական պարբերականներում հրապարակած տասը հոդվածներում: Ատենախոսությանը ներգրկված տարբեր խնդիրներներ կայացվել են նաև հանրապետական և միջազգային գիտաժողովներում, ինչպես նաև դասախոսությանը և աշխատաժողովներին շրջանակում:

Չետազոտության աղբյուրագիտական հիմքը և հիմնահարցի ուսումնասիրվածության աստիճանը: Ատենախոսության շրջանակում իրականացված հետազոտության համար

օգտագործված գրականության առանցքում են պատմագիտական աշխատություններ, գիտական հոդվածներ, տպագիր և էլեկտրոնային մամուլում, յուրօրյան ալիքներում, սոցիալական ցանցերի թուրքական տիրույթում տեղ գտած առանձին հրատարակումներ, սուլթան Աբդուլ Յամիդի ժամանակակիցների կողմից հրատարակված հոլշեր: Օսմանյան կայսրության ներքին ու արտաքին քաղաքական իրավիճակը ներկայացնելու համար մեծապես օգտվել ենք հայ պատմաբանների աշխատություններին: Մասնավորապես, Օսմանյան կայսրության պատմության ընդհանուր համայնապատկերը և դրանում հայերի ներկայացվածությունը և վավագույնս արտացոլված են Վ. Բայբուրդյանի¹, Յ. Ստեփանյանի² մենագրություններում: «Կարմիր սուլթանի» կառավարման տարիներին հայերի կոտորածների և զանգվածային իսլամացումներին ժամանակագրությունը, ծավալներն ու հետևանքները պատկերացնելու տեսանկյունից առանցքային են Ռ.

¹Բայբուրդյան Վ., Օսմանյան կայսրության պատմություն, Երևան, 2011:

²Ստեփանյան Յ., Հայերի ներդրումն Օսմանյան կայսրությունում, Երևան, 2012:

Սաֆրասոյ անի³, Ռ. Մեյլքոնյանի⁴, Գ. Եազըճյանի⁵ աշխատութիւնները: Հանրապետութեան գոյութեան առաջին երկու տասնամյակում օսման արտադրութեան նկատմամբ պետական մոտեցումները օբյեկտիվ պատկերն ստանալու համար կարևոր աղբյուր է հանդիսացել Ա. Հովհաննիսյանի հոդովածը⁶: Ատենախոսութեան հենքը կազմող պատմագիտական աշխատութիւնները շրջանակն ուրվագծելու, ինչպես նաև թուրքական ժխտողականութեան միտումները հասկանալու համար արժեքավոր տեղեկութիւններ են ներառում եւ Սարգսյանի⁷, Ն. Հովհաննիսյանի⁸, Մ. Չոլլալյանի⁹, Ռ. Սաֆրասոյ անի¹⁰ աշխատութիւնները: Թուրքական

³ **Սաֆրասոյ ան Ռ.**, Արդուլի Համիդի հակահայկական քաղաքականութեան գիտական բնութագրման հարցի շուրջ, ԵՊՀ արևելագիտութեան ֆակուլտետի 30-ամյակին նվիրված գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսների ժողովածու, Երևան, 1998, էջ 7-8, **Սաֆրասոյ ան Ռ.**, Նախացեղասպանութիւն (Proto-Genocide) տեսութեան և պատմութեան խնդիրներ (Օսմանյան կայսրութեան օրինակով), Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտութիւններ III, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտութեան ինստիտուտ, Երևան, 2005, էջ 26-47, **Սաֆրասոյ ան Ռ.**, Տեղասպանութեան ծագումնաբանութեան հարցի շուրջ. դիտարկութեան հանգամանքի կիրառումը, Հայոց Մեծ Եղեռն 90. Հոգևածներ ժողովածու, Երևան, 2005, էջ 366-378:

⁴ **Մեյլքոնյան Ռ.**, Հայերի բռնի իսլամացումը ցեղասպանութեան տարիներին. ընթացքը և հետևանքները, Երևան, 2010, **Մեյլքոնյան Ռ., Աբրահամյան Մ.**, Օսմանյան կայսրութեան և Թուրքիայի Հանրապետութեան բռնի իսլամացման քաղաքականութիւնը հայերի նկատմամբ որպէս ցեղասպանական արարք, Երևան, 2015:

⁵ **Եազըճեան Գ.**, Ապտիլի Համիտի կարմիր սուլթանը, Պէյրոս, 1980:

⁶ **Հովհաննիսյան Ա.**, Թուրքիայում «Նոր պատմական կոնցեպցիայի» մշակման հարցի շուրջը (XX դ. 30-ական թթ.), Մեր ծավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XV, Երևան, 1989, էջ 5-16:

⁷ **Սարգսյան Ե., Սահակյան Ռ.**, Հայ ժողովրդի նոր շրջանի պատմութեան նենգափոխումը թուրք պատմագրութեան մեջ, Երևան, 1963:

⁸ **Հովհաննիսյան Ն.**, Սուլթան Արդուլի Համիդի 2-րդի հակահայկական քաղաքականութեան արարական ժամանակակից պատմագրութեան գնահատմամբ, Պատմաբանասիրական հանդես, Երևան, 1987, №1, էջ 75-88:

⁹ **Չոլլալյան Մ.**, Հայոց պատմութեան խեղաթոյնումը արդի թուրք պատմագրութեան մեջ (հին և միջին դարեր), Երևան, 1995:

¹⁰ **Սաֆրասոյ ան Ռ.**, Օսմանյան կայսրութեան և ցեղասպանութեան ծրագրի ծագումնաբանութեան (1876-1920 թթ.), Երևան, 2009:

և համաշխարհային պատմություն մեջ Աբդուլ Յամիդ II-ի բացասական կերպարի ձևավորման, որպես «կարմիր սուլթան» ընկալման կոնսոլիդացիոն կարևորությունը համատեքստում կարևորում ենք Վ. Պոդոսյանի արժեքավոր աշխատությունը¹¹: Պատմագիտական տարբեր դպրոցների և նրանց կիրառած մեթոդների ու ոճերի ընդհանուր ընկալման տեսանկյունից մեր աշխատանքի համար օգտակար են եղել Ֆրանսիացի պատմագետ Մ. Բլոկի¹², թուրք պատմաբաններ Ն. Բերքեսի¹³, Ա. Զըրմըզըի¹⁴, Ն. Օզբեքի¹⁵, Ս. Յազլիչի¹⁶, Գ. Չեթինսայայի¹⁷ աշխատությունները: Հանրապետության հռչակումից հետո թուրքական պատմագրության մեջ օսմանյան անցյալի ընկալման ընդհանուր միտումները դիտարկելու համար օգտվել ենք 1932 թ. թուրք պատմաբանների առաջին կոնգրեսի նյութերից¹⁸: Բազմակուսակցական շրջափոխում Օսմանյան կայսրության մասին պատմաբանների ընկալումները ներկայացնելու համար օգտակար են եղել

¹¹ Պոդոսյան Վ., Հայոց ցեղասպանությունը առաջին փուլի քրանսիական պատմագրության և հասարակական-քաղաքական մտքի գնահատմամբ (XIX դարի վերջ - XX դարի սկիզբ), Երևան, 2011:

¹² Բլոկ Մ., Պատմությունը պաշտպանական, կամ պատմաբանի արհեստը, Երևան, 2018:

¹³ Berkes N., *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2003.

¹⁴ Kırmızı A., Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş, Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi (ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul, No. 12, Aralık 2012, s. 17-30, Kırmızı A., Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğunun Son Nefesi, II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul (ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul, 2011, s. 21-45.

¹⁵ Özbek N., Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, İstanbul, 2004, Cilt 2, Sayı 1, s. 71-90, Özbek N., "The Politics of Taxation and the "Armenian Question" during the Late Ottoman Empire, 1876-1908." *Comparative Studies in Society and History*, Michigan, 2012, 54(4), pp. 770-797.

¹⁶ Yazıcı S., Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamaların Değişimi, *Journal of History Studies*, Ankara, September 2014, Volume 6, Issue 5, s. 233-247. Yazıcı S., Ahmed Y., Sultan Abdülhamid II: A Case of Changing Historical Perception in Turkey, *Turkish Area Studies Review*, Kent, 2015, Vol. 25, pp. 38-43.

¹⁷ Çetinsaya G., Abdülhamidi Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, İstanbul, 1998 Kasım, s. 137-146. Çetinsaya G., Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016), İstanbul, s. 353-409.

¹⁸ Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, münakaşalar, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1932.

թուրքական պատմագրութեան դասական ներդրումը. Թարփաթի¹⁹, Է. 2. Թարալի մենագրութեան ներքինը²⁰: Այս հեղինակների հաճախ միակողմանի վերլուծությունները թեև հեռու են իրականությունից, օբյեկտիվ պատկերը ներկայացնելուց, սակայն տարիներ շարունակ ուղեկցող ինքնուրույն թուրք պատմաբանների տարբեր սերունդների համար: Հատուկ առանձնացրել ենք գրող, տեսաբան Ն. Ֆ. Ըրսաթյուրեթի աշխատությունը²¹, քանի որ նրա թեզերը ժամանակակից Թուրքիայում հաճախ ընկալվում են որպես դասագրքային ճշմարտություն և նույնությամբ կրկնվում մերօրյա պատմաբանների կողմից: Պատմագրութեան մեջ Աբդուլ Գամիդի ընկալման կերպափոխումը հասկանալու տեսանկյունից կարևորել ենք 2. Դանըշմանի²², Է. Աքարլըի²³, Օ. Ընլօղլուի²⁴ աշխատությունները: Մեր աշխատանքում անդրադարձել ենք նաև Աբդուլ Գամիդի II-ի գործունեության առանձին նկարներ՝ կրթությունը²⁵,

¹⁹ **Karpat K.**, The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State, New York, 2001, Prof. Dr. Kemal Karpat ile Tarih, Osmanlı ve 2. Abdülhamit Üzerine, İlim ve Sanat, Sayı: 44-45, 1997, s. 33-38.

²⁰ **Karal E. Z.**, Osmanlı Tarihi, Cilt 8, Ankara, 1988, **Karal E. Z.**, Osmanlı Tarihi, Cilt IV, Ankara 1962.

²¹ **Kısakürek N. F.**, Ulu Hakan Sultan II. Abdülhamid Han, İstanbul, 2007.

²² **Dansman Z.**, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt XIII, Sultan İkinci Abdülhamid Han, İstanbul, 1966.

²³ **Akarlı E. D.**, Abdülhamid Döneminde Altyapı Yapıtlarınıyla İktisadi Canlanma Yaşandı, Derin Tarih, İstanbul, Özel sayı 3, 2015, s. 92-93. **Akarlı E. D.**, II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı, Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, Ankara, 1999, s. 253-265.

²⁴ **Koçulu O.**, Abdülhamid Gerçeği, İstanbul, 1987, **Koçulu O.**, Avrupalının Kısakacında Abdülhamit, İstanbul, 2016.

²⁵ **Koçak C.**, Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1985, s. 485-494, **Kocabasoğlu U.**, Amerikan Okulları, Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, s. 495-500. **Kansu N. A.**, Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1930, **Yıldız Ö.**, II. Abdülhamid Döneminde Ziraî Eğitime Bir Bakış, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2012, Ankara, Volume 7/4, s. 3273-3289, **Yücel H. Â.**, Türkiye'de Ortaöğretim, Ankara, 1994, **Osman N. E.**, Türk Maarif Tarihi, III-IV, İstanbul, 1977, **Sakaoğlu N.**, Eğitim Tartışmaları, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1985, s. 478-484, **Kodaman B.**, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991, **Koçer H. A.**, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul, 1991. **Karataşer B.**, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme, The Journal of Academic Social Science Studies, Elazığ, 2017, Number: 57, s. 423-434, **Tekeli I.**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1985, s. 456-475.

են թակամուցվածքներ²⁶, հետախուզական ցանցի ստեղծում²⁷, արտաքին քաղաքականությունների կայացնող հեղինակներին: Ատենախոսության մեջ կարևորել ենք սուլթանի՝ կայսրության ոչ մուսուլման ժողովուրդներին և ազգային-կրոնական փոքրամասնություններին նկատմամբ վարած քաղաքականությունը նվիրված հետազոտությունները²⁸, որոնք հիմնականում ստեղծվողում են թուրքական պատմագրության համար դասական «օսմանյան հանդուրժողական հասարակություն», «բոլոր ազգային-կրոնական խմբերի բարիդրացիական հարաբերություններին», «մեծ տերություններին հրահրմամբ հայերին և հոլանդերին դավաճանություն» թեզերի շրջանակներում: Նմանօրինակ հետազոտությունները շարքում արժեքն դաժեղ որոշակիորեն տարբերվող Ս. Դերինգիլի աշխատանքները, որոնցում հեղինակն անդրադառնում է 1894-1896 թթ. հայերի իսլամացումներին²⁹ և առնչվող խնդիրներին: Ս. Դերինգիլը նաև ցույց է տալիս Աբդուլլահի Զամիդի օրոք հասարակական կյանքում տառացիորեն «ներդրված, հորինված» մի շարք խորհրդանիշեր,

²⁶ **Kaçar M.**, Abdülhamidin Mega Projesi: Hicaz Demiryolu., Derin Tarih, İstanbul, Özel Sayı 3, 2015, s. 87-91, Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü, İstanbul, 1999.

²⁷ **İrtem S. K.**, Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller, İstanbul, 1999, **Kudret C.**, Abdülhamid Devrinde Sansür, İstanbul, 1977, **Şakır Z.**, Sultan Abdülhamid'in Son Günleri, İstanbul, 2011, **Haydaroglu I.**, II. Abdülhamid'in Hafiy Teşkilatı Hakkında Bir Risale, Tarih Araştırmaları Dergisi, XVII/28, Ankara 1996, s. 109-133.

²⁸ **Ergül C.**, II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları, İzmir, 1997, **Eryılmaz B.**, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tabaanın Yöntemi, İstanbul, 1996, **Kodaman B.**, II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta, Mayıs 2010, Sayı 21 s. 131-138. **Dönder Y.**, II. Abdülhamide Yıldız Suikastı, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007, **McCullagh F.**, Abdülhamid'in Düşüşü, Osmanlı'nın Son Günleri, İstanbul 2005, **Şeber N. İ.**, Namlunun Ucundaki Padisah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler, Türkiye Mecmuası, İstanbul, C. 22/Bahar, 2012, s. 31-59.

²⁹ **Deringil S.**, The Armenian Question Is Finally Closed: Mass Conversions of Armenians in Anatolia during the Hamidian Massacres of 1895-1897, Comparative Studies in Society and History, Cambridge, 2009, Volume 51, Issue 02, pp. 344-371.

որոնք հետագայում ծառայեցին թուրքական-իսլամական ազգային ինքնուրույն ձևավորմանը³⁰: Ինչպես վերևում նշեցինք, վերջին տարիներին թուրքական հասարակական խոսույթում Էրդոհան-Աբդուլ Զամիդ Լևոնյանականացման միտում կա, որը գիտականորեն այլ առումներով հիմնավորելու գործին ձված են նաև բազմաթիվ պատմաբաններ՝ իրենց առավելապես գիտահանրամատչելի աշխատություններով: Զարոգչական նշանակություն ունեցող նմանատիպ գրքերը, որոնք շատ դեպքերում խոցելի են գիտականության տեսանկյունից, բավական մեծ հասարակական ազդեցություն ունենում, ուստի մեր աշխատանքում թուրքական պատմագրության այս ուղղության առանձնահատկությունները ցույց տալու համար ուսումնասիրել ենք առավել մեծ ճանաչում ունեցող պատմաբաններից Մ. Արմադանի³¹, Ս. Զոջաբաշի³² թերևս գիտահանրամատչելի համարվող գրքերն ու հոդվածները: Նշենք նաև, որ ներկայացված պատմագիտական աշխատանքներում փաստագրական հենքի տեսանկյունից

³⁰ **Deringil S.**, Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İstanbul, 2013, **Deringil S.**, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II Abdülhamid Dönemi (1876-1909), İstanbul, 2002, **Deringil S.**, They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate, Comparative Studies in Society and History, Cambridge, 2003, Vol. 45, № 2, pp. 311-342. **Deringil S.**, The Struggle Against Shiism in Hamidian Iraq, Die Welt des Islams, Leiden, 1990, Volume 30, Issue 1-4, pp. 45-62.

³¹ **Armağan M.**, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı 1, İstanbul, 2012, **Armağan M.**, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı 2, İstanbul, 2012, **Armağan M.**, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı 3, İstanbul, 2018, **Armağan M.**, Umutların Yelkeni Tarih, Derin Tarih, İstanbul, 2016, Sayı 66, s. 6, **Armağan M.**, Abdülhamid'in Ruhunu Nerede?, Derin Tarih, 2015, İstanbul, Özel Sayı 3, s. 8-13, **Armağan M.**, Sultan Abdülhamid Hakkında Yanlış Bildiğimiz 10 Şey, Derin Tarih, İstanbul, 2016, Sayı 55, s. 90-93, **Armağan M.**, Bizden haberler, Derin Tarih, İstanbul, 2016, Sayı 54, s. 4-5, **Armağan M.**, Abdülhamid ve Erdoğan: Tarihin Buluşturduğu İki Lider, Derin Tarih, İstanbul, 2016, Sayı 54, s. 39-47.

³² **Kocabaş S.**, Abdülhamid Han Olmasa, Türkiye Cumhuriyeti Olmazdı., Derin Tarih, İstanbul, 2016, Sayı 55, s. 88-89, **Kocabaş S.**, Abdülhamid v Erdoğan'a Yönelik Tasfiye Planlarındaki 5 Benzerlik, Derin Tarih, İstanbul, 2016, Sayı 54, s. 56-59.

առանձնահատուկ տարբերություններ չկան : Ավելին , հեղինակները մեծ մասի համար առաջնային սկզբնաղբյուր են հանդիսանում սուլթանի մերձավորների , ընտանիքի անդամների հուշերը , որոնք , սակայն , տարբեր պատմաբանների մոտ տարբեր մեկնաբանություն են ստանում : Այդ իսկ պատճառով ատենախոսության մեջ քննության ենք ենթարկել Աբդուլ Յամիդիս վերագրվող օրագիրը³³, սուլթանի դուստրերի՝ Այշե և Շահիե Օսմանօղլուների հուշերը³⁴, նրա անձնական բժիշկ Աթըֆ Յուսեյինի օրագիրը³⁵, Աբդուլ Յամիդի գրագիր և գաղտնընկեր Թահսին Փաշայի հուշերը³⁶: Բացի այդ անդրադարձել ենք երիտթուրքական կուսակցության անդամ , համիդյան ռեժիմի դեմ իրենց ատելությունը հայտնի միջարք գործիչների հուշերում³⁷ տեղ գտած խիստ բացասական մեկնաբանություններին , որոնք փաստացիորեն 1908 թ . հեղաշրջումից հետո հասարակական խոսույթում սուլթան Աբդուլ Յամիդի կերպարի բացասական ներկայացման գաղափարական հենքն են : Սկզբնաղբյուրային նշանակություն ունին ևս Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի հրատարակչության կողմից և Ֆահրեթթին Գյունի խմբագրությունը տպագրված «Սուլթան

³³ **Bozdağ İ.**, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul, 1985.
³⁴ **Osmanoğlu A.**, Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul, 2013, **Osmanoğlu Ş.**, Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları, İstanbul, 2016.
³⁵ **Hülagü M.**, Sultan Abdülhamid'in Sürgün Günleri. Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Beyin Hatıraları, İstanbul, 2007.
³⁶ **Tahsin Paşa**, Yıldız Hatıraları (Hazırlayan: A. Z. İzgöer), İstanbul, 2015.
³⁷ **Topuzlu C.**, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, İstanbul, 1982, **Erkan D.**, II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı I-II (1876-1880), İstanbul, 2011, **Sakin O.**, Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 2014, **İsmail Kemal Bey**, The memoirs of İsmail Kemal Bey, London, 1920, **Bleda Ş. M.**, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1973.

Աբդուլ Յամիդ II-ը օսմանյան արխիվային փաստաթղթերում» մեծածավալ ժողովածուն³⁸: Պատմագրության մեջ արծարծվող հասարակական թեմաների արձագանքը առավել հստակ պատկերելու նպատակով իրականացրել ենք նաև թուրքական մեդիայի և սոցցանցերի մշտադիտարկում՝ առանձնանցնելով Էրդոդան-Աբդուլ Յամիդ համեմատականները ներկայացնող հոդվածներ, հաղորդումներ, հոլովակներ, ֆիլմեր:

Ատենախոսության կառուցվածքը և բովանդակությանը: Ատենախոսությունը կազմված է ներածությունից, երեք գլխից՝ համապատասխան ենթագլուխներով, եզրակացությունից, օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության ամբողջ ծավալը 183 էջ է:

Ներածության մեջ հիմնավորվում է թեմայի արդիականությունը, գիտական նորոլյթը, ներկայացվում են ատենախոսության նպատակը և խնդիրները, տեսամեթոդական հիմքը, ինչպես նաև քննվում են օգտագործված աղբյուրները, գրականությունը և տրվում է հարցի ուսումնասիրվածությունը նդհանուր պատկերը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը, որը վերնագրված է **«Աբդուլ Յամիդ II-ի օգտագործված թուրքական ենթագլխից:**

«Աբդուլ Յամիդ II-ի կերպարի արտացոլումը ժամանակակիցների հոլշերում. սուբյեկտիվ և համեմատաբար չեզոք հոլշագրական երկերի

³⁸ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan II. Abdülhamid Han, TBMM Milli Saraylar, (editör F. Gün), Ankara, 2016.

քննություն» վերնագրով առաջին ենթագլխում նույնպես ասիրվել են սուլթանի դուստրերի, նրա հետ առօրյա, անմիջական շփում ունեցած մարդկանց հուշերը, սուլթանին վերագրվող օրագիրը: Այս աղբյուրների բովանդակային վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ դեռևս Աբդուլ Զամիր II-ի կենդանության օրոք նրա կառավարման շրջափուլի վերաբերյալ հասարակական շրջանակներում գոյություն են ունեցել իրարամերժ, հակասական պատկերացումներ, որոնք հետագայում հիմք են դարձել հանրապետական պատմագրության տարբեր թևերը սնուցող կարծիքների ու գնահատականների ձևավորման համար:

«Աբդուլ Զամիր II-ի կերպարը թուրքական պատմագրության մեջ (XX դարի առաջին կես)» խորագրով երկրորդ ենթագլխում ներկայացվում է մինչև 1940-1950-ականներ սուլթանի քաղաքական կերպարի շուրջ ձևավորված պատմագիտական-հասարակական խոսույթը, որը հանրապետության գոյության առաջին տարիներին կառուցվում էր պաշտոնական քարոզչամեքենայի խիստ վերահսկողության ներքո և արտացոլում էր քեմալական իշխանությունների բացասական վերաբերմունքը օսմանյան անցյալին, այդ թվում նաև Աբդուլ Զամիրի գործունեությանը: Սրա հետ մեկտեղ արդեն 1940-ականների կեսերին քաղաքական դաշտում սկսված զարգացումների, ապա նաև բազմակուսակցական համակարգի անցման համատեքստում թուրք պատմաբանների աշխատություններում ի հայտ է գալիս Աբդուլ

Համիդի գործունեության աստիճանական վերագնահատման միտում:

Երկրորդ գլուխը վերնագրված է **«ԱՐԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԻԻ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆ ԿԵՐԱՊՐԻ ՎԵՐԱՓՈՒՆՈՒՄԸ ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ ՔՄ ԴԱՐԻ 50-90-ԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍԿԻՉԲ»** և կազմված է չորս ենթագլուխներից:

«Սուլլթանի կերպարի փոփոխություն և առաջին փորձերը թուրքական պատմագրության մեջ» անունով առաջին ենթագլխում խոսվում է Ն. Ֆ. Զըսաբյուրեքի, Օ. Զուլուկի, Չ. Դանըշմանի և այլ թուրք պատմաբանների՝ XX դարի II կեսին լույս տեսած աշխատություններում «կարմիր սուլլթան»-«մեծ տիրակալ» երկընտրանքի համատեքստում Աբդուլ Համիդ II-ի գործողություններն ու որոշումներն արդարացնող գործունեության փնտրտուքի և Աբդուլ Համիդին որպես իրենից լիովին անկախ հանգամանքների և ստեղծված իրավիճակի գոհարած «մեծ տիրակալ» ներկայացնելու միտումների մասին:

Երկրորդ գլխի երկրորդ՝ **«Սուլլթան Աբդուլ Համիդ II-ի ներքին քաղաքականության գնահատականը 1950-1990-ականների սկզբի պատմաբանների աշխատությունում»** ենթագլխում վերլուծության են ենթարկվել Աբդուլ Համիդի վարած ներքին քաղաքականության ուսումնասիրության զբաղվող հեղինակների մոտեցումները: Նրանց աշխատություններում բյուրեղացած է տնտեսական, կրթական, մշակութային ոլորտներում ակտիվ աշխատանքով զբաղված սուլլթանի կերպար, ում

ն ախաճ եռնոդականոլթյան շնորհիվ կառուցվել է երկաթուղի, կազմակերպվել Օսմանյան կայսրոլթյան առաջին մարդահամարը, բարեփոխվել կրթական համակարգը, բացվել են թանգարաններ: Արժե շեշտել, որ համիդիե գնդերի ստեղծումը պատմաբանների կողմից ևս դիտարկվում է իրականացվող ներքին բարեփոխումների համատեքստում:

«Աբդուլ Յամիդ II-ի արտաքին քաղաքականոլթյան գնահատականը թուրքական պատմագրոլթյան մեջ 1950-1990-ականների սկզբին»

վերնագիրը կրող երրորդ ենթագլխում վեր են հանվում արտաքին քաղաքականոլթյան տիրույթում Աբդուլ Յամիդի գործունեոլթյանը թուրք պատմաբանների գնահատականները, ներկայացվում է տարբեր մոտեցումների համադրական քննոլթյուն: Ի դեպ, այս փուլում պատկերը հակասական է. սուլթանին մի կողմից անվանում են «Թուրքիայի փրկիչ», սակայն մեղադրում կայսրոլթյան կործանման մեջ, գովաբանում են իսլամական աշխարհում օսմանյան ազդեցոլթյունն ու ժեղացնելու համար և համարում արևմտականացման թշնամի: Ընդորում, հատկապես սուլթանի համակիրների ճամբարը ներկայացնող պատմաբանների աշխատոլթյուններում գիտականոլթյունը, փաստերի օբյեկտիվ ներկայացումը երբեմն սկսում են իրենց տեղը գիջել չհիմնավորված հերոսականացմանն ու իդեալականացմանը:

«Թուրք պատմաբանները Աբդուլ Յամիդ II-ի «հայկական քաղաքականոլթյան» մասին (1950-1990-ականների սկիզբ)» վերնագրով չորրորդ

Ենթագլխում անդրադարձել ենք սուլթան Աբդուլ Յամիդի հակահայկական գործունեությանը թուրք հեղինակների տված գնահատականներին, որոնք բոլորն էլ տեղավորվում են թուրքական ժխտողականության ավանդական քաղաքականության 2 րջանակներում: Գաղափարական ու քաղաքական մոտեցումների տարբերությանը հակառակ թուրք պատմաբանները համակարծիք են, որ սուլթանից բարեփոխումներ պահանջող եվրոպացիները չափազանցում էին կայսրությունում ոչ մի սուլթաններին դրության աղետալիությունը և փորձում են ապացուցել Սան Ստեֆանոյի և Բեռլինի պայմանագրերով նախատեսված բարենորոգումների ավելորդությունը: Յայերի կոտորածները ներկայացվում են որպես «ապստամբություններ ճնշում», իսկ դրանց ընթացքում բռնի իսլամացման մեծաթիվ դեպքերի մասին առհասարակ հիշատակում չկա:

«ԱՐԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ՈՒ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆ ԿԵՐԱՍՐԸ XX ԴԱՐԱՎԵՐՋԻ - XX ԴԱՐԱՍԿԶԲԻ ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ» վերնագիրը կրող երրորդ գլուխը ունի չորս ենթագլուխ:

«Սուլթան Աբդուլ Յամիդ Ու կերպարը Թուրքիայում XX դարի վերջի և XX դարի սկզբի հասարակական քաղաքական գարգացումների համապատկերում» վերնագրով առաջին ենթագլուխը նվիրված է 1990-2000-ականներին ակտիվորեն փոփոխվող, քեմալական սկզբունքներին աստիճանաբար հեռանալով օսմանյան անցյալի վերարժևորման և

ականսերի վերջից Թուրքիայում նկատվող խիստ տաբուսներ թուլացման պայմաններում միջարք թուրք հեղինակների մոտ հայկական թեմատիկային վերաբերող փոքրիշատե օբյեկտիվ կամ չեզոք մեկնաբանությունների մասին, որոնք համեմատվում են պետական հովանուներքո գործող պատմաբանների ժխտողական գնահատականների հետ:

Երրորդ գլխի չորրորդ ենթագլուխը վերնագրված է **«Պետությունը եկավարի «պատմականացված» կերպարի ստեղծումը. սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի ախագահ Ռեջեփ Թայյիփ Էրդողան գողգահեռներ»** և ներկայացնում է պետական քարոզչամեքենային ծառայող պատմաբանների կողմից սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի և ներկայիս ախագահ Ռ. Թ. Էրդողանի մարդկային որակների, համաշխարհային զարգացումներին տված գնահատականների, երկրի ներքին կյանքում ընդունած որոշումների նմանություն և քեմալական աշխարհիկ սկզբունքներին դրանց հակադրման ծիրում գրված աշխատությունների վերլուծություն: Ընդ որում, սառչ թեմեկերկու դրվագ պարունակող երևույթ է, այլ քարոզչական տարբեր մակարդակներում իրականացվող համակարգված քաղաքականություն:

Եզրակացություն: Ուսումնասիրելով XX դարի II քառորդից մինչև XXI դարի սկիզբը թուրքական պատմագրություն, ինչպես նաև Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական որոշակի զարգացումներում սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի քաղաքական կերպարի ընկալման

առանձնահատկությունները և
փոխակերպումները հիմնական հետազոծող՝ Եկել
Ենք հետևյալ հիմնական եզրահանգումներին .

1. 1908 թ. սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի
զահրընկեցություններից Վերնրա կերպարն ու
գործունեությունը մշտապես եղել են
հասարակական-քաղաքական քննարկումների,
իրարամերժ գնահատականների առարկա: Ընդ
որում, անձամբ սուլթանի և նրա առավարման
շրջանի քննարկումները, դուրս գալով
պատմագիտության ու քաղաքագիտության
շրջանակներից, հաճախ մուտք են գործել նաև
հասարակական կյանքի ու զարգացումների
տարբերասպարեզներ:

2. Վերջին հարյուր-հարյուր քսան տարիների
ընթացքում Աբդուլ Յամիդի կերպարի հանդեպ
ծայրահեղ բացասական կամ ծայրահեղ դրական
տեսակետները դարձել են թուրք պատմաբանների
զադափարական մոտեցումների բաժանարար գիծ,
որը նաև իր հստակ արտացոլումն է գտել ու
զտնում ժամանակի քաղաքական զարգացումների
և տվյալ պահի իշխանությունների
աշխարհայացքի համապատկերում:

3. Երիտթուրքական կուսակցության
իշխանության օրոք սկիզբ առած
հակահամիդականությունը, որն ակնառու է
ժամանակի մամուլում տեղ գտած
արձագանքներից, իր շարունակությունը գտավ
նաև Թուրքիայի Յանրապետության հռչակումից
հետո միակուսակցական համակարգի
պայմաններում, երբ քեմալական սկզբունքների
տարածման համատեքստում գրեթե ամբողջապես
մերժվեց կամ առավելապես բացասաբար

ն երկայացվեց օսմանյան անցյալը: Այս ամենն ամբողջությամբ արտացոլվեց նաև թուրքական պատմագրության մեջ:

4. 1940-ականների վերջից և մասնավորապես 1950 թ. Դեմոկրատական կուսակցության իշխանության գալուց հետո իսլամի և իսլամական արժեքների նկատմամբ պետության մոտեցման մեղմացման, մինչ այդ գոյություն ունեցող արգելքների թուլացման համատեքստում ոչ միայն ստեղծվեց Աբդուլ Յամիդի կերպարի դրական լուսաբանման հնարավորություն, այլև անուղղակիորեն խրախուսվեց իշխանությունների կողմից: Թուրքական պատմագրության մեջ Աբդուլ Յամիդ II-ի բացասական կերպարը գնալով թուլանում էր՝ իր տեղը զիջելով սուլթանի վերաբերյալ չեզոք, դրական գնահատականներին, որոնց հաջորդելու էր նրա հերոսացման գործընթացը:

5. Պատմագիտական շրջանակներում սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի վերարժևորման գործընթացին մեծապես նպաստել են երկրի քաղաքական վերնախավի տրամադրություններն ու հայտարարությունները, մասնավորապես՝ Թուրքիայի նախկին վարչապետ և նախագահ Թ. Օզալի, վարչապետ Ն. Էրբաքանի շուրթերից տարբեր տարիներին Աբդուլ Յամիդի մասին ասված գովեստի խոսքերը դարձել են ուղենիշային շատ պատմաբանների համար:

6. 2002 թ. ԱԶԿ-ի իշխանության գալուց հետո, սակայն, պատմագիտական ոլորտում սուլթան Աբդուլ Յամիդի կերպարի շուրջ եղած քննարկումներն աստիճանաբար անցան նաև այն հասարակական դաշտ՝ դառնալով ոչ միայն

մասնագետներին, այլև այն զանգվածներին քննարկման առարկա: Պետական քարոզչությունը համահունչ ոգով մի շարք պատմաբաններ հեղինակեցին սուլթանին գովերգող գրքեր ու հոդվածներ, որոնք մեծամասամբ հիմնված են սուլթանի մերձավոր շրջապատի օբյեկտիվության ակնառու պակաս ունեցող հուշերի վրա:

7. Թուրք պատմաբանների՝ սուլթան Աբդուլ Յամիդին վերաբերող աշխատությունները միմյանցից տարբերվում են ոչ միայն դրական/բացասական մեկնաբանություններով, այլև իրենց բնույթով, վեր հանված հիմնահարցերի ընդգրկմամբ ու վերլուծություններով: Հեղինակների մի մասը նախընտրում է կենտրոնանալ ներքին կամ արտաքին որևէ խնդրի վրա և մանրակրկիտ ուսումնասիրել այն, որոշ հետազոտողներն էլ բավարարվում են իրականության մեծ պատկերի ընդհանրական ներկայացմամբ՝ առանց մասնավորեցման: Այս շարքում առավել հետաքրքրական են Օսմանյան կայսրության ժամանակի այլ կայսրությունների հետտարվող համեմատականները և այն եզրահանգումը, որ, անկախ սուլթանի անձից, կայսրության ավարտը մոտավորապես նույնն էր ինչու:

8. Աբդուլ Յամիդին վերաբերող այսպես կոչված ուրոտային հետազոտություններին շարքում թուրք հետազոտողների համար առաջնային են կրթությունը, տրանսպորտը, լրտեսական կամ հետախուզական պրոֆեսիոնալ ցանցի ստեղծումը: Կրթությանն անդրադարձող հեղինակների մեծ մասը դրական լույսին երթո է

տեսնում սուլթանի գործունեությունը, իսկ տրանսպորտային/երկաթուղային ճանապարհներին գործարկումը եվրոպական ընկերությունների կողմից պատմաբանների միմասը համարում է Օսմանյան կայսրության գաղութացմանը միտված քայլ, մյուս մասը՝ դատարկ գանձարանի պայմաններում ժամանակակից տրանսպորտային ցանց ձեռք բերելու նույնպիսի հանձարեղ քայլ:

9. Աբդուլ Յամիդի կողմից հայերի գանգվածային կոտորածների կազմակերպումը և իրականացումը թուրք պատմաբանները կամ լռություն են մատնում, կամ փորձում են հայերին մեղադրել դավաճանություն մեջ: Սակայն փաստ է, որ թուրք պատմաբանների գերակշիռ մեծամասնությունը սուլթանի այդ քաղաքականությունը ոչ միայն չի համարում ցեղասպան, այլ դա ներկայացնում է որպես պետական մետգործել առճիդրսևորում:

10. 21-րդ դարի սկզբից և հատկապես մերօրերում թուրքական պատմագրության՝ Աբդուլ Յամիդի II-ի քաղաքական կերպարի նկատմամբ հետևողական ու շարունակական պատճառների մեջ ընդգծված կարևորությունն ունի սուլթանի և ժամանակակից Թուրքիայի նախագահ Ռ. Թ. Էրդոդանի կերպարների միջև գուգահեռների անցկացման միտումը: Ընդ որում, այս գործին լծելով ԱԶԿ շահերը սպասարկող պատմաբանների՝ Ռ. Թ. Էրդոդանը կարողացել է որոշակիորեն «կոտրել» Աթաթյունը անձի պաշտամունքը, հասարակական ընկալման մեջ կարևորել իսլամի դերը և ներկայացնել

Օսման օղլու Լևերի դինաստիան առավել 2 ահեկան
լույսի ներքո :

11. Թուրքական պետական քարոզչամեքենայի Լևրան սպասարկող պատմաբաններին կողմից Աբդուլ Յամիդ II-ի կերպարի հերոսացումն ու առասպելացումը չի սահմանափակվում պատմագիտական գրքերով, հոդվածներով, մասնագիտական շրջանակներում տեղի ունեցող քննարկումներով, այլ XXI դարի իրողություններին համընթաց լայնորեն շրջանավարտ Եսոցիալական ցանցերում, մեդիա հարթակներում, որտեղ պատմական զարգացումներին իսկույնությամբ, պատմագիտություն համար ընդունելի մեթոդաբանությամբ կիրառումը կամ գիտականության պատշաճ մակարդակի ապահովումը հաճախ ստորադասվում են գրավիչ վերնագրերին ու պոպուլիստական հայտարարություններին :

**ԱՏԵԼԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾ ԵՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀԵՏԵՎՅԱԼ
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐՈՒՄ**

1. Հակոբյան Ս., Աբդուլ Յամիդ Երկրորդը թուրք պատմագրության մեջ. արդի միտումներ, Արևելագիտության հարցեր, Երևան, 2012, VII, էջ 281-290:
2. Հակոբյան Ս., Սուլթան Աբդուլ Յամիդ II-ի կերպարի փոփոխությունները դրսևորումները թուրքական պատմագրության մեջ,

Արևել ազիտոլթյան հարցեր, Երևան, 2013, VIII, էջ 168-173:

3. Հակոբյան Տ., Հայկական թեմատիկան Աբդուլ Համիդ 2-րդի հոլշագրոլթյոլննեռոլմ, Արևել ազիտոլթյան հարցեր, Երևան, 2015, IX, էջ 137-149:
4. Հակոբյան Տ., Աբդուլ Համիդ II-ը հայերի մասին, Հայ ազիտոլթյան հարցեր, Երևան, 2015, թիվ 3(6), էջ 61-68:
5. Հակոբյան Տ., Աբդուլ Համիդ Երկրորդի և Միդհատ փաշայի հակամարտոլթյան արտացոլոլմը թոլրքական պատմագրոլթյան մեջ. համառոտ ակնարկ, Արևել ազիտոլթյան հարցեր, Երևան, 2017, XIII, էջ 226-233:
6. Հակոբյան Տ., Աբդուլ Համիդ Երկրորդի կերպարի վերարժևոլման արդի միտոլմնեռը թոլրքական պատմագրոլթյան մեջ (Սելիմ Դերիսզիլի աշխատոլթյոլննեռի օրինակով), Արևել ազիտոլթյան հարցեր, Երևան, 2018, XIV, էջ 95-110:
7. Հակոբյան Տ., Աբդուլ Համիդ II-ի ներքին քաղաքականոլթյոլննը եվ դրալոլսաբանոլմը թոլրքական պատմագրոլթյան մեջ (ոլրվագիծ), Պատմաբանասիրական հանդես, Երևան, 2018, 2(208), էջ 154-163:
8. Հակոբյան Տ., Աբդուլ Համիդ II-ի աքսորի տարինեռը ժամանակակիցների հոլշեռոլմ, Հայ ազիտոլթյան հարցեր, Երևան, 2018, թիվ 3(15), էջ 97-107:

9. Հայկոբյան Տ., Աբդուլհամիդյան ժամանակաշրջանի կրթության և արտաքինության մեջ, Եջմիածին, (պաշտոնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Եջմիածնի), Ս. Եջմիածին, 2018, № Ե, Եջ 76-89:
10. Հայկոբյան Տ., Թուրքական պատմական հեռուստատեսիվները որպես պաշտոնական քարոզչության միջոց, Բանբեր Երևանի համալսարանի (բանասիրություն), Երևան, 2019, № 3(30), Եջ 93-105:

TATEVIK VASAK HAKOBYAN

**THE REFLECTION OF THE POLITICAL IMAGE OF SULTAN ABDUL HAMID II
IN THE TURKISH HISTORIOGRAPHY (THE 2nd QUARTER OF XX -EARLY XXI
CENTURIES)**

**The dissertation is submitted for pursuing the Scientific Degree of the Candidate of
Historical Sciences in the field of “Historiography, Bibliography” 07.00.05.**

The defense of the dissertation will take place on May 15th, 2024, at 14:00 at the meeting of the HESC Specialized Council 006 “World History” at the Institute of Oriental Studies of NAS RA. Address: Yerevan, 0019, Marshal Baghramyan Ave., 24/4.

SUMMARY

Tendentious idealization of the image of Sultan Abdul Hamid II and praise of his political activities, often accompanied by parallels with the current president Recep Tayyip Erdoğan’s approaches, are among the most obvious indicators of distancing from the secular principles of Kemalism and increasing influence of Islam in the public and political life of Turkey. It should be mentioned that the long and difficult period of the reign of the last powerful sultan Abdul Hamid is one of the most studied and at the same time most contradictory topics in the Turkish Republican historiography in terms of the abundance of author interpretations. The evaluations of Hamid’s personality and activities, often diametrically opposed in the works of different authors, are so closely linked to the ideological preferences of the dominant political power of the time that they can be considered the litmus test of changes in Turkish socio-political discourse. The dissertation is devoted to thesis is devoted to the study of key transformations in the perceptions of political activities of Sultan Abdul Hamid II in the Turkish republican historiography in the context of their dependence on the political priorities of the ruling elites.

The dissertation paper consists of Introduction, three Chapters, Conclusion, and References.

The Introduction justifies the topic of the dissertation paper and represents the scientific novelty of the research, theoretical-methodological foreground, as well as reviews of the sources included in the paper.

The first chapter, entitled “Formation of the Contradictory Image of Sultan Abdul Hamid II” consists of two sub-chapters, which present the main tendencies of the interpretation of the activity of the sultan starting from the declaration of the republic of Turkey and till the Demcorat Party’s rise to power in 1950..

The second chapter, named "Transformation of the Political Image of Abdul Hamid II in Turkish Historiography (50th-early 90s of the XX Century)", consists of four sub-chapters, which introduce how the negative perception of both domestic and foreign political decisions of the Sultan gradually changed after the transfer of the political power in the country and increasing of tolerance for Islamic values. Special attention is paid to the works written by N. F. Kysakurek, O. Kologlu, E. Aktarli, who had a key influence on the shift of the dichotomy «red sultan-great overlord» in favor of the latter.

The third chapter, titled "The political image of Abdul Hamid II in the Turkish historiography of the late XX - early 21st centuries ", also consists of four sub-chapters, devoted to the analysis of the trend of glorification and even mythologization of the Sultan's image in the light of the active reevaluation of the Ottoman past in public and political discourse of Turkey and, as a result, in modern historiography of the country.

The Conclusion sums up the main results of the research undertaken within the frames of our dissertation paper.

АКОПЯН ТАТЕВИК ВАСАКОВНА

**ОТРАЖЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ОБРАЗА СУЛТАНА АБДУЛГАМИДА II В
ТУРЕЦКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (II ЧЕТВЕРТЬ XX -НАЧАЛО XXI ВЕКОВ)**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05 – «Историография, источниковедение». Защита диссертации состоится 15-го мая 2024 г. в 14:00 на заседании специализированного совета 006 «Всемирная история» КВОН РА, действующего при Институте Востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, пр. Маршала Баграмяна 24/4.

РЕЗЮМЕ

Одним из наиболее явных показателей отдаления от светских принципов кемализма и роста влияния ислама в общественно – политической жизни Турции является тенденциозная идеализация образа султана Абдул Гаида II, восхваление его политической деятельности, которое зачастую сопровождается параллелями с деятельностью действующего президента Реджепа Таййипа Эрдогана. Следует отметить, что долгий и сложный период правления последнего по-настоящему сильного султана Абдул Гаида – один из самых изученных и вместе с тем противоречивых с точки зрения обилия авторских интерпретаций тем в турецкой историографии. Оценки личности и деятельности Гаида, часто диаметрально противоположные у разных авторов, так тесно связаны с идеологическими предпочтениями господствующей в тот или иной период политической силы, что фактически могут считаться лакмусной бумагой изменений в турецком общественно-политическом дискурсе. Диссертация посвящена исследованию ключевых трансформаций освещения политической деятельности султана Абдул Гаида II в турецкой республиканской историографии в контексте их зависимости от политических приоритетов властных элит.

Диссертация состоит из введения, трех глав с соответствующими подглавами, заключения, списка использованной литературы и приложений.

Во Введении обосновывается актуальность темы, представляются цель, задачи, научная новизна, теоретико-методологическая база исследования, а также обсуждаются представленные источники литературы.

Первая глава «Формирование противоречивого образа султана Абдул Гаида II» состоит из двух подглав, в которых представлены основные тенденции интерпретации деятельности султана после становления республики и до прихода к власти Демократической партии в 1950 году.

Вторая глава, озаглавленная «Трансформация политического образа Абдула Гаида II в турецкой историографии (50-ые-начало 90-ых годов XX века)», состоит из четырех подглав, в которых представлено, как в свете изменения политической власти в стране и некоторой толерантности к исламским ценностям постепенно менялось негативное восприятие как внутривнутриполитической деятельности, так и внешнеполитических решений султана. Особое внимание уделено работам Н. Ф. Кысакюрека, О. Кологлу, Э. Актарлы, имевшим ключевое влияние на смещение дихатомии «красный султан-великий повелитель» в пользу последнего.

Третья глава, озаглавленная «Политический образ Абдул Гаида II в турецкой историографии конца XX – начала XXI веков», также состоит из четырех подглав, посвященных анализу тенденции героизации и даже мифологизации образа султана в свете активного переосмысления османского прошлого в общественно-политическом дискурсе и, как результат, в современной турецкой историографии

В заключении обобщаются выводы полученные в результате исследования, предпринятого в рамках настоящей диссертационной работы.